

УДК 94(438+478)“15/165”:339-057(=14)

**ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕЦЬКИХ КУПЦІВ
НА ТЕРИТОРІЇ МОЛДАВІЇ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
В XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.****І. М. Лильо****(Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)**

Розглянуто проблему активності купців грецького походження на території Молдавії та Південно-Східного прикордоння Речі Посполитої в XVI – в першій половині XVII ст. Показано їх роль та місце в організації роботи митниць, ступінь впливу на політичне та економічне життя регіону.

Ключові слова: греки; купці; мальвазія; Львів; Крит; Молдавія; Річ Посполита.

The object of research is problem of activity of Greek origin merchants on the territory of Moldova and the South-Eastern frontier of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16 – first half 17 century. We are do focus on the researching role and position of famous Greeks family such Korniakt, Nevridis and Vorsi in the organization of customs the degree of influence on political and economic life of this region. Many of them were active participants in the political struggle on the territories of Poland and Moldova.

Merchants and immigrants that settled in the towns of region, securing good relationships with local authorities. In order to bolster the process of integration into the local context they searched for various means that would aid them in supporting their trading activities.

In spite of many hardships while settling on region, Greek immigrants found favorable conditions there. The majority of them had great financial resources and got along well with state clerks and representatives of the magistracy.

Key words: greeks; merchants; Malvasia; Lviv; Crete; Moldova; Polish-Lithuanian Commonwealth.

Постановка проблеми. Питання ролі та місця грецьких купців на території південно-східних кордонів Речі Посполитої та Молдавії в епоху Нового часу все ще потребує системного вивчення. Попри напрацювання окремих дослідників, ми не маємо жодної узагальнюючої праці, котра б дала вичерпну відповідь про значення грецького фактора в економіці та політиці цього регіону¹.

© І. М. Лильо, 2016

¹ Wagner W. Handel dawnego Jarosławia do połowy XVII w. Prace historyczne ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu J. Kazimierza we Lwowie. – Lwów, 1929; Szczygiel R. Jarmarki jarosławskie i ich rola w handlu Rzeczypospolitej w XVI–XVII w. // Roczniki Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia. – Т. 9. 1972–1976. – С. 38–54; Подградская Е. М. Торговые связи Молдавии с западно-украинскими землями во второй половине XVI в. // Известия АН МССР. – 1962. – № 11. – С. 20–30; еѣ же. Торговые связи Молдавии

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичне осмислення проблеми було розпочато лише наприкінці XIX ст.² Щоправда, від початку її було обмежено лише кількома напрямками. Дослідники переважно зосереджували свою увагу на участі греків у боротьбі за права православного населення проти утисків католицької влади. Економічна складова питання також була предметом вивчення, проте в більшості випадків грецькі купці не виокремлювались, а розглядались в єдиному контенті “людей Сходу”.

На греків як важливу етнічну групу Львова та інших прикордонних територій одним з перших указав В. Лозинський³. Оригінальність і значущість львівської грецької групи в межах руської громади висвітлив Федір Срібний⁴. У другій половині XX ст. окремі аспекти грецького питання розглядали Я. Ісаєвич⁵, Ф. Дімітракопулос⁶, В. Терзов⁷, М. Долинська⁸, Н. Терентьєва⁹. Економічні аспекти грецької присутності

со Львовом в XVI–XVII вв. – Кишинёв, 1968; *её же*. К вопросу о турецкой монополии на внешнюю торговлю Молдавии и Валахии и ее влияние на историческое развитие княжеств в XVI–XVII вв. // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма. – Кишинёв, 1973. – С. 94–98; *её же*. Экономические связи Молдавии со странами Центральной и Восточной Европы в XVI–XVII вв. – Кишинёв : Штаница, 1991; *Obuchowska-Pysiowa H.* Udział Krakowa w handlu zagranicznym Rzeczypospolitej w pierwszych latach XVII w. – Wrocław, 1981; *Кривонос В.* До питання про діяльність середземноморських греків у Львові в XVI – середині XVII ст. // Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura. – 1998. – Т. II. – С. 59–67; *його ж.* Торгівля левантійським вином у Львові в середині XVI – першій половині XVII ст. // Львів: місто, суспільство, культура. – 1999. – С. 126–136; *Panaite V.* Trade and merchants in the 16th century. Ottaman-Polich treaties // Revue des Etudes Sud-Est Europeennes 32. – 1994. – P. 259–276; *Dziubiński A.* Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII w. – Wrocław : Leopoldinum, 1998; *Gerassimos D.* Pagratis “Greek Commercial Shipping (Fifteenth to Seventeenth Century). Literature Review and Research Perspectives” // Journal of Mediterranean Studies. – Vol. 12/2 (2002). – P. 411–433.

² *Флеров И.* О православных церковных братствах. – Спб., 1857; *Харламович К.* Западнорусские православные школы XVI в. и начала XVII в. – Казань, 1898; *Крыловский А.* Львовское ставропигийское братство. – К., 1904.

³ *Łoziński W.* Mieszkaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – Lwów, 1902.

⁴ *Срібний Ф.* Студії над організацією Львівської Ставропігії від кінця XVI до першої половини XVII ст. // Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. – Т. 108. – С. 1–38; т. 112. – С. 59–73; т. 114. – С. 25–26.

⁵ *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVII ст. – К., 1966; *ею же*. “Греческое” и “латинское” наследие в украинской и белорусской культуре XIV–XVIII вв. Символическое значение и реальное содержание // Славяне и их соседи: Греческий и славянский мир в средние века и раннее новое время : тезисы XIII конференции / Институт славяноведения и балканистики РАН ; отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М., 1994. – С. 52–54.

⁶ *Δημητράκοπουλος Φώτιος Αρ.* Αρσένιος Ελασσόνος. (1550–1626). Βίος και έργο. – Αθήνα: Imago, 1984.

⁷ *Терзов В.* Грецька община Львова та Острога (XVI–XVII ст.) // Записки історико-філологічного товариства А. Білецького. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 82–87.

⁸ *Долинська М.* Приватні і громадські кам’яниці у кварталах Львова біля Успенської церкви у XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1997. – Вип. 32. – С. 206–217; *її ж.* “Хроніка” Ставропігійського братства Дениса Зубрицького як джерело до

в регіоні наявні в працях П. Кнолла¹⁰ та Ф. Картера¹¹. Останнім часом розпочалось вивчення значення впливу мистецтва, котре привносили греки на землі Речі Посполитої¹². Значний прогрес у вивченні діяльності греків на території Молдавії, Волощини та Трансильванії належить румунським дослідникам¹³.

Мета статті – показати на прикладі конкретних купців та митників грецького походження специфіку діяльності окремих економічних механізмів ринку. Проілюструвати, яким чином ці фактори вплинули на політичну та суспільну складову регіону.

Виклад основного матеріалу. На другу третину XVI – середину XVII ст. припав пік активності грецьких купців на шляхах між Венецією – Ретімно – Стамбулом – Кілією – Снятином і Львовом. Важливість цієї ланки економічного обміну між східною частиною Середземного моря та Центрально-Східною Європою особливо помітна під час аналізу руху товарів, котрі проходили через територію Молдавії та Волощини до Львова – найбільшого складу орієнтальних товарів у Речі Посполитій. У Львові греки довгий час залишались на третьому місці за чисельністю після вірменських та італійських економічних мігрантів. І попри те, що у фактичному обрахунку це становило лише близько 0,5 % від кількості людей, котрі прийняли громадянство за період XIV–XVII ст.¹⁴, їх поява в регіоні лише підкреслювала ті глобальні економічні та політичні процеси, які розгортались на цих теренах¹⁵.

Купці грецького походження вирізнялись на тлі інших торговців зі Сходу. Насамперед цю відмінність було помітно в їх релігійній та мовній відокремленості.

вивчення нерухомої власності Ставропігії // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних : матеріали науково-практичної конференції. – Львів, 1999. – С. 390–401.

⁹ Терентьева Н. Греки в Украине. – К., 1999. – С. 50–63.

¹⁰ Knoll P. W. The Urban Development of Medieval Poland with Particular Reference to Kraków in Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times / B. Krekic (ed.). – Los Angeles ; L. : University of California Press, Berkeley, 1987. – P. 63–136.

¹¹ Carter F. W. Trade and Urban Development in Poland: An Economic Geography of Cracow, from Its Origins to 1795 (Cambridge Studies Historical Geography, 20). – Cambridge : C.U.P., 1994.

¹² Deluga W. Studies in Orthodox Church painting in Central Europe (Ist part) // *Arte Christiana*. – Milano, 2003. – Vol. XCI (818); *idem*. Greek patronage of the Arts and Seventeenth Centuries // *Economy and Society in Central and Eastern Europe Territory, Population, Consumption Papers of the International Conference Held in Alba Iulia, April 25th – 27th, 2013* edited by Daniel Dumitran, Valer Moga. – Berlin, 2013. – S. 289–302; *Lylo I.* Miejsce Greków w materialnej kulturze Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku // *Przegląd Nauk Historycznych*. – Łódź, 2016. – R. XVI (w druku).

¹³ Iorga N. Byzantium after Byzantium. – Oxford, 2000(reprint); Pippidi A. Hommes et idées du Sud Est européen à l'aube de l'âge moderne – Bucure ti, P., 1980; *idem*. Tradi ia politică bizantină în ările române în secolele XVI–XVIII. – Bucure ti, 1983; *Apetrei C. N.* The Transit of Cretan Wine in 16th Century Moldavia. The European Context and Quantitative Assessments // *Transylvanian Review*. 2013 – Vol. XXII. – Supplement. – No 2. Economic and Social Evolutions at the Crossroads of the World-System. Eastern and Central Europe from the Early Modern Age to the Twentieth Century. – P. 193–203.

¹⁴ Заяць О. Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження – К. ; Львів, 2012. – С. 196.

¹⁵ *Иналджик Г.* Османська імперія. Класична доба 1300–1600. – К., 1998. – С. 149.

В документах торгових договорів, судових справах часто знаходимо їх записи саме грецькою мовою¹⁶. На додаток маємо достатньо прикладів цікавого економічного “корпоративного” духу, котрий панував між цими одновірцями та у багатьох випадках навіть земляками¹⁷.

Турецька експансія та падіння Візантійської імперії, а також втрата впливу Генуї та Венеції на Чорному морі змусили багатьох греків до більшої активності. Частина заможних та впливових купців з континентальної частини, а також о. Хіос чи о. Крит перебралась на Балкани, до Молдавії, Волощини, Трансильванії¹⁸. Знадобився певний час, поки нові економічні та політичні умови в Османській Порті стабілізувались та було опрацьовано новий суспільний договір. Унаслідок завоювань турки створили поліетнічну країну, в якій самі на початковому етапі прагнули залишитись переважно нацією воєвників. Проте в міру розвитку подій на Балканах Порти сприяла активізації торгівлі, що добре позначилось на зростанні ремісничого виробництва, посилюючи роль урбаністичних центрів, розташованих уздовж міжнародних торговельних шляхів. При цьому функції торгівлі було визначено вірменам, місцевим євреям та грекам.

Для південно-східних кордонів Речі Посполитої аж до початку XVI ст. ситуація в східній торгівлі залишалась не дуже сприятливою. Татарські загони регулярно спустошували терени навколо Галича, вони доходили до Ярослава, Львова та навіть Кракова. На додаток після нищівної для Львова пожежі 1527 р. місто на кілька років опинилось поза великою торгівлею. Після підписання в 1534 р. мирного договору з Туреччиною через надмірні зусилля рух знову поновився.

Саме з цього моменту розпочався “золотий” період торгівлі для грецьких купців, котрі провадили свою діяльність на ринках Молдавії та Речі Посполитої. Від самого початку в їх середовищі окреслились кілька груп. Найменшими за чисельністю, проте водночас найвпливовішими були купці султанського двору, котрі користувались протекцією як султана, так і польських королів чи молдавських господарів. Вони були звільнені від сплати податків на підставі міждержавних договорів і поза торгівлею виконували ще й спеціальні доручення. До таких належав А. Халкокондиліс, котрий був першим купцем, звільненим у 1515 р. від сплати всіх мит¹⁹. У 1531 р. султан вислав його для закупівлі хутра та інших предметів розкоші до Речі Посполитої²⁰. Другу групу

¹⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1071; спр. 430.

¹⁷ Купецькі спілки греків на території Речі Посполитої існували на подібних і для інших східних торговців засадах: *societas*, *societas vera* і *commenda*. Найпоширенішою була робота за принципом *societas*. Ця система полягала в її часовому обмеженні, що передбачало підписання угоди на одну чи кілька поїздок. Група купців домовлялись між собою про розподіл коштів під час подорожі та захисту на випадок конфліктів. Спілки представляли консолідовану позицію купців і перед органами влади. Див.: Suplika kupców greckich / Wyd. R. Szczygieł // Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia. – 1975/6. – № 9. – S. 55–57. Торгове товариство, котре об’єднувало кількох греків, діяло у Львові і в 1604 р. Див.: Подградская Е. Торговые связи... – С. 201; Dziubiński A. Na szlakach Orientu. – S. 124.

¹⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 648. – Арк. 113, 158.

¹⁹ Dziubiński A. Na szlakach Orientu. – S. 50.

²⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Krulewskie. – Dział Turecki – Teczka 26. – Nr. 56; teczka 27. – Nr. 60.

становили пересічні греки-торговці, які були підданими османців. І третю – ті, котрі прибували з територій, підконтрольних Венеції, переважно з острова Крит. З часом помітними стали греки, які знайшли прихист у Молдавії та Волощині та звідти крок за кроком поширювали свої інтереси на територію Речі Посполитої.

Для Речі Посполитої найзнаковішою стала так звана “венеційська” група, поява якої у містах українсько-польського прикордоння мала помітні наслідки як в економічній, так і політичній площинах. Пік активізації цієї групи у Львові та в інших містах був пов’язаний насамперед зі зростанням продажів грецьких вин та супутніх до них товарів. Значний відсоток серед цих грецьких мігрантів становили мешканці міста Ретімно на о. Крит, котрих зустрічаємо в документах як Речі Посполитої, так і Молдавії під назвою *Mercatores Regno di Candia*.

Їх поява у Львові та інших містах регіону не була випадковою. Від моменту завершення Четвертого хрестового походу в 1204 р. частина колишніх територій Візантійської імперії перейшла під владу Венеції. Прихід венеціанців сприймався місцевим населенням вороже. І хоча, час від часу, напруження навіть переростало в повстання чи бунти, панування *Signoria* все ж не сприймалось так трагічно, як подальші завоювання османів. Одним із найцінніших надбань Республіки Св. Марка у Східному Середземномор’ї став о. Крит. Під владою італійців острів перебував з 1211 до 1669 рр. Венеціанці здійснили низку важливих кроків, що сприяли розвитку транспортної інфраструктури острова, вдосконалили систему економічних та податкових відносин²¹.

Насамперед Крит мав бути надійним постачальником збіжжя та оливи. Лише на третьому місці в місцевому сільськогосподарському сегменті розглядали виноробство. Проте вже з XIV ст. ситуація зазнала змін. Солодкі вина, в тому числі з Криту, починають користуватись постійно зростаючим попитом серед значної частини споживачів Північної та Західної Європи²². На першому місці серед них опинилась “мальвазія” (*Malvasia, mwp. – benevse*) – вино, котре, на думку експертів, походить з Монемвасії (*Monemvasia*), міста-порту і фортеці на узбережжі грецької провінції Лаконія²³. В італійських джерелах це вино зустрічається під назвами “*vinum Malvasie, vinum Monemvasie, vino Marvasie, vino Malvatico, vinum de Monovasia, vino de Malvasia*”. Поступово лоза цього сорту винограду поширилась на східну частину Пелопоннесу, звідки мальвазію активно продавали у Північну та Західну Європу. Після переходу Криту до Венеції, з XIV ст., її активно почали вирощувати й там²⁴.

²¹ *Stallsmith A. B. One Colony, Two Mother Cities: Cretan Agriculture under Venetian and Ottoman Rule – Chapter 8 // Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece. – 2007. – P. 151–171.*

²² *Francis A. D. The Wine Trade. – L., 1972.*

²³ *Kalligas H. Monemvasia, Seven-Fifteenth Centuries // The Economic History of Byzantium: From Seven through the Fifteenth Century Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. – № 39. – P. 879–897.*

²⁴ У Львові урядовці міської ради та автори хронік міста часто припускались помилки, зараховуючи до мальвазії ще й такі види вина, як мускатель, іпсिम, алікант, латик, коцифал. “Alicante” – іспанське вино, котре бере свою назву від міста-порту Alicante у провінції Валенсія, “Ipsyma” – вино, що походило з району Сіракуз, назва якого виникла від

Довгий час головними набувачами мальвазії залишались країни Північної Європи, переважно Англія. На тамтешньому ринку його можна було продати за дуже доброю ціною, котра нівелювала спроби конкурентів із Франції чи Іспанії взяти на себе частину ринку через просування вин власного виробництва. Великою перевагою мальвазії було й те, що воно добре транспортувалось і після попередньої термічної обробки його легко можна було перевозити в трюмах кораблів у великих бочках.

Попри доволі успішні спроби Генуї та Англії самостійно долучитись до цієї торгівлі, протекціоністська політика Венеції віддала Криту центральне місце у винній торгівлі мальвазією аж до 1535 р.²⁵ Саме тоді окреслились зміни у смаках північно-європейських споживачів, котрі об'єдналися з покращанням їх купівельної спроможності. Отримавши можливість витратити більше грошей, ці покупці переорієнтувались на елітніші, переважно не солодкі сорти вин з інших регіонів Середземномор'я.

Отже, наприкінці першої половини XVI ст. критяни постали перед необхідністю пошуку альтернативних ринків для збуту вина²⁶. Це підштовхнуло їх до початку тестування польського напрямку.

Торговим представникам Венеції було відомо, що через турецькі завоювання і відрізаність Центральної та Східної Європи від Середземномор'я на територіях півднорейських земель збільшились площі під виноград і місцеві виробники почали активніше імпортувати вино через міста Речі Посполитої та Північної Італії²⁷. Значна частина потенційних клієнтів перейшла на споживання досить дешевших угорських вин²⁸. Свідченням успішності просування вин з токайського регіону на львівському ґрунті може стати родина Боїмів. Її засновник Дьйордь Боїм прибув сюди за часів правління короля Стефана Баторія²⁹. Зрештою, навіть тогочасний клімат заохочував львів'ян до закладання власних виноградників³⁰. Проте ці вина за своєю якістю аж ніяк не могли конкурувати із мальвазією.

назви тамтешньої долини Ispica, "Latyka" – вино із Сицилії, назва якого походить від міста Licata. У XVI–XVII ст. на львівському ринку продавали також інші гатунки вина – угорські, моравські, волоські та місцевого виробництва. *Hoszowski S. Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1928 – Т. 4. Badania z dziejów społecznych i gospodarczych. – S. 78.*

²⁵ *Allaire B., Stallsmith A. B. One Colony, Two Mother Cities... – P. 153.*

²⁶ *Pippidi A. Esquisse pour le Portrait d'un Homme d'Affaires Crétois au XVI Sie'cle // Pepragmena toy G Dieunoys Krhtologikoyn Synedrinoy, Pefnymnon, 18–23 Septembrioy 1971. – Athens, 1974 – Vol. 2. – P. 266–273; Arbel B. Riflessioni sul Ruolo di Creta nel Commercio Mediterraneo del Cinquecento // Venezia e Creta. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Iraklion-Chania', 30 Settembre – 5 Ottobre 1997, edited by Gherardo Ortalli. – Venice : Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, – 1998. – P. 245–259; idem. Trading Nations: Jews and Venetians in the Early Eastern Mediterranean. – Leiden : Brill, 1995; Apetrei C. N. The Transit of Cretan Wine...*

²⁷ *Подградская Е. Экономические связи Молдовы... – С. 34.*

²⁸ *Carter F. W. Trade and Urban Development in Poland... – P. 314.*

²⁹ *Loziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – Lwów : Księgarnia H. Altenberga, 1902. – S. 77; Miazek M. Flora Sinensis Michała Boyma SI Gniezno, 2005. – S. 29–31.*

³⁰ "Pierwszy raz do Lwowa sprowadzone z Mołdawii przez Niemców r. 1433 latorośle winne, zaszczone były na wzgórzach przyległych około Zamku Wysokiego, gdzie utrzymywały

Найпопулярніші наземні маршрути транспортування середземноморських вин проходили через території Молдавії та Волощини. Географічне розташування на стратегічно важливому торговому напрямку дозволяло володарям цих країн упродовж XIV–XVII ст. отримувати відчутну економічну та політичну користь за рахунок посередницьких послуг та мит³¹. У львівських документах правила транзиту через Молдавію та Волощину згадані ще в привілеї короля Владислава II, котрий підтвердив і право складу для Львова³². У загальному потоці товарної номенклатури грецькі купці особисто або через своїх торгових агентів отримували необхідну інформацію про стан справ на всій території просування їх економічних інтересів³³.

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. у князівствах значно активізувались окремі представники грецької діаспори. Особливо помітними були люди з родин Корняктів, Ворсі, Вевеллі та Неввідіс. Як правило, всі вони перебували у тісному контакті з місцевими правителями. Інколи ці заможні та впливові греки виступали як важливі економічні чи дипломатичні посередники в польській, молдавській, турецькій та венеційській зовнішній політиці.

Місцеві еліти Молдавії та Волощини постійно шукали політичних балансів з представниками внутрішніх політичних сил та сусідами. Це дозволило їм поступово чинити кроки, спрямовані на зміцнення державних інститутів. В історіографії поширено уявлення про абсолютно васальне становище цих князівств від Порту. Головний аргумент – сплата османцям щорічної данини та контроль турків над політичним життям регіону. Проте слід пам'ятати, що статус “буферних територій” мав для князівств і значні переваги. По-перше, він посилював статус місцевих правителів у межах християнської Європи. Господарі відігравали важливу роль у кожній антиосманській коаліції. По-друге – приносив їй мешканцям відчутні економічні користі.

Дехто з господарів розглядав данину як виправдану плату за час, необхідний для зміцнення незалежності. За таких умов тут особливо цінувались люди, котрі могли бути корисними у складній дипломатичній грі, що невпинно велась на цій території Європи. Для окремих грецьких емігрантів це стало шансом для досягнення важливих соціальних та економічних позицій³⁴.

Митні надходження в Молдавському князівстві від транзиту східних товарів могли сягати навіть третини бюджету³⁵. Після традиційних для регіону волів вино займало одну з провідних позицій. Наприкінці XVI ст. річна вартість оренди мита

się dwieście lat przeszło, dopóki przez wojny rusko-moskiewskie nie zostały całkiem zniszczone” (*Chodyncki I. Historia stołecznego królestwa Galicji i Lodomerji miasta Lwowa. – Lwów, 1829. – S. 35*).

³¹ *Motylewicz J. Wymiana towarowa w regionie środkowego biegu Dniestru w połowie XVIII wieku w świetle rejestru komory celnej w Kamiencu Podolskim // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. – Kraków, 2000. – T. 1. – S. 261; Demény L. Comerțul de transit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea) // Studii. Revistă de Istorie. – 1969. – № 22. – P. 465–498.*

³² Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / упор. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 60.

³³ Найкраще це питання можна дослідити на прикладі вивчення міських книг штуркової каси (ІЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 828–839).

³⁴ *Подградская Е. М. Торговые связи Молдавии... – С. 57.*

³⁵ *Dziubiński A. Na szlakach... – S. 52*

становила 40 000 талярів³⁶. Попри ризики, котрі супроводжували цей вид господарської діяльності, охочих отримати оренду не бракувало. І тут на перші місця все частіше виходили великі грецькі купці, котрі проявили себе під час “винного буму”.

За звітами венеційського представника у Константинополі Ніколо Барбаріго (*Nicolo Barbarigo*), з Кандії за напрямком Константинополь – Молдавія – Львів щороку переправляли близько 1000–1500 куф вина. У 1544 р. консульська резиденція Речі Посполитої в Стамбулі повідомляла, що з острова Крит через Молдавію до Львова пройшов караван із 130 куфами (260 бочок³⁷) мускателя. До великих партій долучались і дрібніші перевізники. В 1556 р. купець Пандельфі купив у Молдавії куфу грецької мальвазії та куфу волоського вина³⁸. 1570 р. львів'янин Яків Раллі підписав договір з греком Грігісом на поставку 230 куф мальвазії. Грек зі Стамбула Андрій Гамбіас у 1587 р. відправив мальвазію з Рені в Яси і далі до Львова³⁹. Інший грек на ім'я Кармені вже після закриття для критян шляху, в 1599 р., дав зобов'язання привезти для львівського купця А. Айхінгера до Хотина 30 бочок вина.

Подібний протекціонізм мав системний характер. Підтвердженням є лист, котрий Константин Корнякт скерував до свого фактора Антонія Конфортіно. Останній мав поїхати в Константинополь і там добитися зустрічі з польським послом паном Держком. Той мав залагодити в султана протекцію на вільну закупівлю для К. Корнякта двохсот куф мальвазії. Проте, не будучи до кінця впевненим у реалізації завдання, Корнякт пообіцяв передати гроші на закупівлю лише після позитивного результату цієї розмови. Це цікавий факт відвертого протегування польським чиновником приватних економічних інтересів⁴⁰. У 1581 р. султан Мурад III таки дозволив послу безперешкодно вивести з країни поміж іншими товарами двісті куф мальвазії. Очевидно, ту, котру замовив пан Корнякт⁴¹.

Зростання транзиту товарів вимагало від влади чітких митних правил та гарантування безпеки на маршруті. Спірні питання щодо окремих найвпливовіших купців вирішувались на найвищому державному рівні в обох країнах. У 1594 р. господар Олександр IV Лопушняну (*Alexandru Lăpușneanu*) залагоджував суперечку між купцем з Яс на ім'я Філіп, котрому грек Михайло зі Львова, маючи борг 208 000 аспрів⁴², зобов'язався половину боргу покрити червоним і чорним шовком,

³⁶ *Apetrei C. N. Greek merchant Nikolaos...* – Р. 103. Таляр – срібна монета вагою в 1 унцію (31,83 г), яка з'явилась у німецьких князівствах з 1484–1500 рр. У Польщі ходили празькі гроші, які мали від 3,527 г срібла (1300) до 1,187 г. (1564). Від реформи Сигізмунда I 1526–1529 рр. почали карбувати польські гроші (0,772 г срібла), тобто злотий, який був рівним 30 грошам, мав містити 23,16 г. срібла. Таким чином, 40 тис. талярів – це 54 974 злотих (*Зварич В., Шуст Р. Нумізматика. Довідник.* – Тернопіль ; Львів, 1998. – С. 349–351.

³⁷ Бочка – міра об'єму сипких та рідких тіл від 36 до 122 гарнців; дорівнювала половині куфи.

³⁸ *Подградская Е. М. Экономические связи...* – С. 77.

³⁹ Там же. – С. 205.

⁴⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 245. – Арк. 1040–1041. Оpubліковано в: *Кривонос В. Східна торгівля Львова...* – С. 53.

⁴¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 245. – Арк. 1009.

⁴² Аспр – в галицьких письмових джерелах XVI–XVII ст. назва турецького акче. У середині XVI ст. 1 А. = 2/3 польського гроша або 2 угорських денарії. У 1627 р. 1 А. = 0,7

але не виконав обіцянки⁴³. У 1610 р. інший молдавський господар – Константин Могила – свідчив платоспроможність відомого купця Баптиста Вевеллі, котрий, своєю чергою, виступав гарантом в угоді між греками Яном Афендиком та Пантелеймоном Максимом⁴⁴. Так чи інакше, але питання безпеки купців на території Молдавії не йшло в жодне порівняння з перманентним безладом, котрий відбувався на польських митних рогатках. Центральній владі повсякчас доводилось поборювати свавілля місцевих митників чи прикордонних старост⁴⁵.

Ситуація мала тенденцію до змін і в князівствах. Починаючи з другої третини XVI ст., усе частіше траплялись випадки, коли окремі господарі у боротьбі за владу стали активніше залучати на свій бік відомих і заможних купців грецького походження. За такими діями, як правило, стояв прагматизм та розрахунок. Згідно з правилами, котрі панували в Порті, за посаду господаря треба було платити фактично узаконений хабар. Гроші були чималі, а до них ще й додавались так звані численні “подарунки” (*piskes*) дрібнішим турецьким чиновникам. Отут і ставали в нагоді значні авансові суми, які можна було отримати від греків. Після успішного залагодження політичної частини питання господар як компенсацію передавав в їх управління право збирання митних платежів або ж сприяв в інших економічних оборудках. Ця схема клієнтських відносин відрізнялась від стану справ з орендою мита в Речі Посполитій. Там орендарі на кшталт Константина Корнякта викупували в держави за фіксовану суму право на збирання мита, а в решті його адміністрування керувались чинним законодавством та власною спритністю⁴⁶. Очевидно, що контроль над митами по обидва боки кордону греків так чи інакше призводив до угод, що інколи були на межі між законом та беззаконням. Вони були вигідні насамперед великим імпортерам вина, котрі могли таким чином усувати потенційних конкурентів⁴⁷.

У Молдавії грецькі підприємці долучались до приходу у владу господарів, надаючи їм конфіденційні послуги. Це мало значні репутаційні чи навіть кримінальні ризики. Наприклад, за таких обставин з молдавським господарем Олександром IV

польського гроша. Ці курси були актуальними між купцями, які займалися східною торгівлею. На грошовому ринку західноукраїнських земель турецькі акче помітної ролі не відігравали (Зварич В., Шуст Р. Нумізматика... – С. 27).

⁴³ Подградская Е. М. Экономические связи... – С. 142.

⁴⁴ Там же. – С. 194.

⁴⁵ У цьому сенсі цікава інформація про такого собі пана Якуба Клімунта Хохоровського, котрий намагався за участі місцевих євреїв грабувати грецьких купців, які перевозили до Львова вино. У близькій до Львова місцевості Бібрка він організував собі власну “митну комору” і, якщо не мав можливості отримати грошову вигоду, то намагався зі своїми спільниками хоча б випити “на дурняк” доброго грецького вина (ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 145).

⁴⁶ Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie (dalej – AGZ). – Lwów, 1883. – Т. X. – Nr. 1713. – S. 114; ЦДІАУЛ – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 705. – Арк. 6–16.

⁴⁷ Apetrei C. N. Marele negustor grec din Moldova (cca 1570–1620). Un profil colectiv din perspectivă Braudeliana // Revista Istorică. Seria nouă. – 2012. – Т. XXIII. – Nr. 1–2 (ianuarie-aprilie). – P. 81.

Лопушняну був тісно пов'язаний Михайло Корнякт⁴⁸. Добрі контакти з іншим господарем Якубом Гераклідом Деспотом мав його молодший брат Константин. Саме ці зв'язки в Молдавії та Стамбулі дозволили йому отримати доступ до двору польського короля Сигізмунда II Августа та, як наслідок, шляхетський титул.

Дуже показова в цьому контексті доля грецького купця з острова Хіос Ніколаоса Доместика Неврідіса. На території Речі Посполитої він був більш відомий як *Niccoresio Nevridis*, в Молдавії – як *Nicorizi Nevrudul*⁴⁹. Уродженець острова Хіос, із серпня 1575 р. він мешкав у Стамбулі. Його зв'язки з родиною *Coressi* зі Стамбулу та такими греками зі Львова, як Марко Лангіш і Антон Катакало дозволили йому стати успішним посередником на ринку вина й інших товарів між Туреччиною та Львовом. Як і у випадку з братами Корняктами, він отримував значні прибутки через доступ до двору молдавських господарів Петра VI Кульгавого (*Petru chiopul*) та Янку Сасула (*Iancu Sasul*). Ця ж протекція сприяла його активному просуванню як в економічному, так і в суспільному напрямках. Переживши складні перипетії, він зберіг чудові ділові контакти у Волощині й Анконі та врешті став важливою ланкою у приведенні на молдавський престол ще одного правителя – Арона Тирана (1591–1597) (*Aron Tiranul, Aron Emanoil, Aron cel Cumplit*). У процесі своєї діяльності Ніколаос Неврідіс як орендар мита в Молдавії неодноразово вступав в ділові контакти з іншим орендарем мита, але вже з польського боку – Константином Корняктом⁵⁰. Усі ці грецькі джентельмени вміли вчасно налагодити необхідні контакти та, попри перманентні труднощі й конфлікти, чудово знаходили спільну мову.

Щоправда, назвати їх життя безхмарним не можна. Ніколас Неврідіс був вбитий, як припускають, за наказом господаря Арона Тирана. Таким чином, він, як і правитель Волощини Міхай Хоробрий (*Mihai Viteazul, 1558–1601*), напередодні повстання проти турок одним ударом позбувався кредиторів. Аналогічною була доля Михайла Корнякта, котрого вбили раніше за розпорядженням Олександра IV Лопушняну. Інші, менш значущі греки в умовах постійної політичної турбулентності, котра панувала на території Молдавії та Волощини, були змушені постійно пристосовуватися до умов, що змінювались. Проте навіть у випадку вимушеного переїзду до Речі Посполитої вони не втрачали старих зв'язків, соціального статусу та найголовніше – зобов'язань.

У 1569 р. король Сигізмунд II Август передав на розгляд вірменського суду у Львові справу про остаточне розв'язання суперечки про борг волоського воєводи перед К. Корняктом та купцем Лазарем Лухозовичем⁵¹. У 1581 р. наступний король – Стефан Баторій – видав розпорядження до міської влади Львова про передачу частини

⁴⁸ *Idem*. Rethinking the connections of a sixteenth century family. The Korniakt Merchants and Moldavia from 1540 to 1570 // ISTROS.– Brâila, 2014. – XX. – P. 569.

⁴⁹ *Idem*. Greek merchants in Romanian Principalities in the 16th c.: The case of Nicolaos Domesticos Nevridis // ISTROS. – 2011. – XVII. – P. 95–121.

⁵⁰ *Лильо І.* Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII століть. – Львів, 2002. – С. 105–114.

⁵¹ У документі з 1572 р. ідеться про борг волоського воєводи Богдана Деспотовича на суму 8093 талерів. Див.: AGZ. – Lwów, 1884. – Т. X. – Nr. 1713. – S. 114.

грошей іншого волооського господаря – Петра, котрі перебували на депозиті у міській скарбниці, на особистий рахунок К. Корнякта⁵². 9 травня 1589 р. було оприлюднено документ, котрий засвідчив факт перебування у будинку К. Корнякта у Львові волооського воєводи Янкула Сасул, який втік до Речі Посполитої від органів правосуддя⁵³.

На жаль, не економічна або, правильніше сказати, не лише економічна складова визначала можливість “молдавських” греків працювати з партнерами в Речі Посполитій. Занепад молдавського транзитного шляху, а отже, послаблення впливу греків було спричинено сукупністю кількох факторів. По-перше, повстанням проти турків, котре почалось у Волощині та Молдавії в 1594 р. Його очолив господар Михайло Хоробрий. Ситуація різко погіршилась через втручання в конфлікт Речі Посполитої, котра розраховувала привести на престол свого ставленика – Єремію Могилу. Крім того, на занепад вплинули й напади козаків у 1614 та 1617 рр., котрі атакували великі купецькі вантажі на Дунаї⁵⁴.

По-друге, в кінці XVI – першій третині XVII ст. шлях, який довгий час видавався найсприятливішим, перейшов під контроль турецької влади. Це відбувалось на тлі одночасного проникнення на цю територію протегованих турками єврейських торгових спілок, котрі перебували під контролем амбітного купця султанського двору Йозефа Насі⁵⁵. Всі ці обставини значно обмежили можливості поставок греками вина та інших товарів до Львова. Щоправда, дехто з них на той момент вже встиг осісти й закріпитись у містах Речі Посполитої. Окремі переорієнтувались на місцеві продукти торгівлі, замінили експорт середземноморського вина на наближені за смаковими якостями вина молдавського виробництва чи інші товари. Багатство та суспільна активність дозволили їм стати складовою частиною регіональної еліти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Міграція купців грецького походження на територію Молдавії та Речі Посполитої в XVI ст. була викликана насамперед економічними причинами. Зміна вподобань західних європейців на середземноморські вина в поєднанні з доброю купівельною спроможністю заможних людей Речі Посполитої дозволили грекам отримати очевидну фінансову вигоду від торгівлі вином. З часом частина з гуртових продавців цього товару досягнули значні суспільні позиції та мали помітний вплив на економічне і політичне життя в обох державах.

⁵² AGZ. – Т. X. – Nr. 2127. – S. 140.

⁵³ Ibid. – S. 149.

⁵⁴ *Apetrei C. N.* The Transit of Cretan Wine... – P. 199.

⁵⁵ У літературі він відомий також як *Don Josef Nasi* чи *Nassi*; перше прізвище *João Miquez* в Португалії, *Juan Miquez* в Іспанії чи врешті *Yasef Nassi* в Туреччині. Про це: *Лозинский И. С.* Иосиф Наси, герцог Наксосский // Еврейская летопись. – 1924. – Сб. 4; *Kaufmann D.* Don Joseph Nassi, Founder of Colonies in the Holy Land, and the Community of Cori in the Campagna // *The Jewish Quarterly Review.* – Vol. 2. – No. 3 (Apr., 1890). – P. 291–310; *Іналджик Г.* Османська імперія... – С. 144; *Switalski Z.* Przyczyny wycofania się Żydów tureckich, uchodźców z Hiszpanii, z handlu lewentyńskiego Rzeczypospolitej w ostatnich latach XVI wieku // *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego.* – 1961. – No. 37. – S. 59–65.